

ΒΡΕΤΤΑΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΑΓΩΝΑ (1901-1909)

Μιὰ ἀξιόλογη βρεττανικὴ πηγή, ἡ σειρὰ τῶν κοινοβουλευτικῶν ἐγγράφων ἢ κυανῶν βίβλων, εἶναι ἡδη πολὺ γνωστὴ στὴν Ἑλλάδα καὶ παρατηρῶ ὅτι οἱ Ἑλληνες ἰστορικοί, δικύριος Μόδης λόγου χάριν, ἀναφέρονται πότε πότε στὰ δημοσιεύματα αὐτά. Πράγματι οἱ κυανὲς βίβλοι, ὥπως οἱ γαλλικὲς κίτρινες βίβλοι, μελετήθηκαν στὴν Ἑλλάδα ἀμέσως μόλις ἔξεδόθηκαν καὶ δέχτηκαν δριμεῖα ἐπίθεση ἀπὸ μέρους τοῦ ἀκμάζοντος Ἀθηναϊκοῦ Τύπου. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1907, ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐπιμνημόσυνες δεήσεις ἐτελοῦντο γιὰ τοὺς γενναίους ἀξιωματικοὺς Φούφα καὶ Ἀγρα, ἡ κάπως ἐμπαθῆς διμολογουμένως ἐφημερὶς «Καιροὶ» ἔγραφεν ὅτι οἱ Βρεττανοὶ ὑπουργοί, οἱ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν κυανῶν βίβλων, ἔπασχον ἀπὸ ἀνίατο παραλήρημα φιλοβουλγαρισμοῦ καὶ ὅτι οἱ Βρεττανοὶ πρόξενοι μεροληπτοῦσαν στὶς ἐκθέσεις τους, βασιζόμενοι σὲ βουλγαρικὲς πηγές, δταν λόγου χάριν ἔλεγαν ὅτι χιλιάδες Ἑλληνες εἶχαν εἰσδύσει στὴν Μακεδονία κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1907. Ἡ ἀλήθεια ἦταν (ἔτσι ἔγραφαν οἱ «Καιροὶ») ὅτι οἱ Ἑλληνες ἀντάρτες δὲν ὑπερέβησαν ποτὲ τοὺς διακόσιους, ἐνῷ οἱ Βούλγαροι εἶχαν τριάντα ἔξι συμμορίες, ποὺ ἀριθμοῦσαν πενήντα κομιτατέηδες ἡ κάθε μιά, ἵνα σύνολο δηλαδὴ χιλίων δικτακοσίων ἄνδρων, οἱ δποῖοι ἐνισχύοντο ἀπὸ χιλιάδες ἐνόπλων χωρικῶν.

Οἱ κρίσεις αὐτὲς γιὰ τὶς κυανὲς βίβλους πόρρω ἀπεῖχαν ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Οἱ πρόξενοι δὲν ἀνέφεραν ποτὲ ὅτι «χιλιάδες» Ἑλληνες εἰσέβαλαν στὴν Μακεδονία καὶ δὲν βάσιζαν τὶς ἀναφορές τους ἀποκλειστικὰ σὲ βουλγαρικὲς πηγές. Συνηθέστερα βασίζονταν, μεταξὺ ἄλλων, σὲ τουρκικὲς πηγές· εἶχαν βεβαίως καὶ τοὺς δικούς τους πληροφοριοδότες, οἱ δποῖοι δὲν διακρίνονταν πάντοτε γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τους. Οἱ προξενικὲς ἐκθέσεις εἶχαν, εἶναι ἀλήθεια, πολλὰ σφάλματα. Φαντάζομαι δμως ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἑλληνες ἰστορικοὶ θὰ διαπιστώνουν βέβαια τὰ σφάλματα, τὶς ἐλλείψεις καὶ τὶς ὑπερβολές τους, ἀλλὰ δὲν θὰ τὶς καταδικάζουν ἔξι διλοκλήρουν, ὥπως ἔκαναν οἱ Ἑλληνες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Γιατί, ἀν καὶ γραμμένες σὲ ἀνιαρό καὶ πεζὸ ύφος, παρουσιάζουν ὁστόσο τὰ μεγάλα κατορθώματα τῶν μοιραίων ἐκείνων ἐτῶν, κατορθώματα, πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἦσαν ἔξι τῆς Εὐρώ-

πης ἥταν λιγώτερο δυσμενής γιὰ τὶς ἐλληνικὲς διεκδικήσεις.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος οἱ Ἐλληνες ἔπρεπεν ἀναγκαστικὰ νὰ ἀποκρύπτουν τὰ σχέδια καὶ τὶς ἐπιτυχίες τους. Ἡ Ἐλληνικὴ Κυβέρνησις, ὅταν ἦδη καθυστερημένα ἀνέλαβε δράση, ἐνθαρρύνοντας τὴν Ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ὁρισμένων διψοκίνδυνων Ἐλλήνων, ἔπρεπε νὰ μένῃ στὰ παρασκήνια. Ὅταν δὲ Βρετανὸς ὑπουργὸς τῆς ἐπέστησε τὴν προσοχὴ στὸ θέμα τῶν ἀνταρτῶν, ἐδήλωσεν ὅτι εἶχε πληροφορίες περὶ λαθρεμπόρων καπνοῦ στὸν Παγασητικὸ Κόλπο καὶ ὑποσχέθηκε νὰ ἐνεργήσῃ ἀνακρίσεις, οἱ δποῖες βέβαια δὲν θὰ κατέληγαν σὲ τίποτε, ἐνῷ συγχρόνως εἶχεν ἔτοιμο ἕνα μεγάλο κατάλογο ἀπὸ βουλγαρικὲς ὡμότητες ὡς ἀπάντηση στὶς κατηγορίες ἐναντίον τῶν Ἐλλήνων. Ο Θεοτόκης, δὲ Σκουζές, δὲ δποῖος εἶχεν ἀναγάγει τὴν ἀσυνέπεια σὲ ἀρετή, καὶ ὁ Μπαλτατζῆς ὑπερήσπιζαν τὸν ἑαυτό τους μὲ ἵκανότητα καὶ συχνὰ ἔβγαιναν νικητὰι στὶς διπλωματικὲς ἀψιμαχίες. Ἀλλὰ πενήντα χρόνια ἀργότερα τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Ο μεγάλος ἄγων κατέληξε σὲ νίκη τὰ μέσα, μὲ τὰ δποῖα ἐπετεύχθη, καὶ δῆλοι ἐκεῖνοι, οἱ δποῖοι ἔπαιξαν τὸν ὁρό τους σ' αὐτόν, ἀπετέλεσαν ἀξιόλογα ὑποκείμενα ἰστορικῆς ἐρεύνης, ποὺ ἀνθεῖ σ' αὐτὸν τὸ Ἰνστιτοῦτο, τοῦ δποίου οἱ μακεδονικὲς ἐκδόσεις συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τῶν ἀποφασιστικῶν ἐκείνων γιὰ τὴν ἰστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἐτῶν. Ἡταν πράγματι μεγάλο εὐτύχημα, ὅτι ἡ Πηγελόπη Δέλτα, δπως μᾶς ἀπέδειξε μὲ τὴν ἔξαίρετη διάλεξή του διάλεξης Λαούρδας, εἶχε τὴν ὡραία ἴδεα νὰ πείσῃ μερικὲς μεγάλες μορφὲς τοῦ Ἀγῶνος, δπως τὸν Καραβαγγέλη, τὸν Δικώνυμο καὶ τὸν Παπατζανετέα, νὰ διηγηθοῦν τὴν ἰστορία τους. Καὶ εἶναι ἐπίσης μεγάλο εὐτύχημα, ὅτι διάλεξης Μόδης ἔγραψε τόσο πολλὲς θαυμάσιες ἐργασίες, οἱ δποῖες ξαναζωντανεύουν στὰ μάτια μας τὴν ἐποχὴ καὶ μᾶς δίνουν τόσο ζωηρὰ τὴν εἰκόνα πολλῶν ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ πῆραν μέρος στὸν Ἀγῶνα.

Οἱ κάπως κουραστικὲς καὶ πεζὲς κυανὲς βίβλοι δὲν μποροῦν βέβαια νὰ συγκριθοῦν μὲ αὐτὲς τὶς τόσο ζωντανὲς ἐλληνικὲς πηγές. Ἀλλὰ στὶς ἔηρες καὶ πολὺ λίγο φιλικὲς σελίδες τους ἀποκαλύπτουν τούλαχιστον τὴν αὐξανομένη ἐπιθετικότητα τῶν Ἐλλήνων, ἡ δποία, δπως μᾶς λέγει διάλεξης, δὲν θὰ εἶχε τόσο πολὺ παραταθῆ, ἀν εἶχε ἀρχίσει νωρίτερα. Ἡ στατιστικὴ εἰκόνα, τὴν δποία ἐπιμελῶς συνέτασσε κάθε μῆνα τὸ Βρετανικὸ προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἀν καὶ ὅχι ἀκριβῆς σὲ ὅλες τὶς τὶς λεπτομέρειες, δείχνει ἀρκετὰ καθαρὰ σὲ ποιὰ σημεῖα ἀνελήφθη δ Ἀγῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν καθ' αὐτὸν συμπλοκῶν. Γνωρίζω βεβαίως ὅτι ἡ νίκη ἡ ἥττα δὲν ἔξηρτάτο ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὶς ἀπώλειες, τὶς προκαλούμενες εἴτε τὶς ὑφιστάμενες νικήτρια ἥταν ἡ ἀνταρτικὴ ὁμάδα, ποὺ μποροῦσε νὰ κινήται εὔκολα σὲ μιὰ μεγάλη περιοχή, ἐνῷ συγχρόνως διατηροῦσε τὶς ἐπαφές της, ἀπέφευγε τὶς συγκρούσεις, ἔκτὸς ὅταν ἥταν ἀναγκαῖες, γιὰ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν

τομέα τῆς δράσεώς της, προσεταιριζόταν τοὺς κατοίκους καὶ τοὺς προφύλαγε ἀπὸ ἐπανειλημμένους ἐκφοβισμούς. Γνωρίζω ἐπίσης ὅτι οἱ "Ελληνες ἀντιότες εἰχαν μεγάλη ἐπιτηδειότητα νὰ φέρονυν τοὺς Βουλγάρους ἀντιμέτωπους μὲ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, κάνοντας μ' αὐτὸν τὸν τρόπο οἰκονομία στὸ δικό τους μπαρούτι. Καὶ γνωρίζω ἀκόμα ὅτι μιὰ πολύπλοκη δργάνωση ἀμάχων ἔργαζόταν ἀθόρυβα καὶ ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὰ παρασκήνια. Αὗτα καὶ ἄλλα λεπτότερα σημεῖα σπανίως ἀναφέρονται στὶς βρεττανικὲς ἐκθέσεις, οἱ ὅποιες πολὺ ὡμὰ ἀξιολογοῦν τὶς ἐπιχειρήσεις ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῶν ἀπωλειῶν. Παρ' ὅλα ταῦτα μέσα στὶς βρεττανικὲς κυανὲς βίβλους μπορεῖ κανεὶς μὲ τὴν πρώτη ματιὰ νὰ δῇ ποιὰ ἥταν τὰ πεδία δράσεως τῶν Ἑλλήνων ἀνταρτῶν καὶ νὰ πληροφορηθῇ πῶς συνεκροτοῦντο οἱ ἀνταρτικὲς διμάδες, καθὼς καὶ τὶς κινήσεις τους διὰ μέσου τῶν συνόρων.

Ἄλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον σχετικὰ μὲ τὶς κυανὲς βίβλους εἶναι ὅτι δὲν περιέχουν ὅλες τὶς ἐκθέσεις, ποὺ ἔφθαναν στὴν Βρεττανικὴ Κυβέρνηση, καὶ ἀκόμη περισσότερο ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις, ποὺ περιέχονται μέσα στὶς κυανὲς βίβλους, ἔχουν περικοπῆ. Στὶς ἐπίσημες δημοσιεύσεις τῆς ἡ Βρεττανικὴ Κυβέρνηση ὅχι μόνον δὲν ὑπερτιμοῦσε τὴν ἐλληνικὴ προσπάθεια, ἀλλὰ σκοπίμως τὴν ὑπεβίβαζε. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ φαίνεται καθαρὰ σὲ ἕνα ἔγγραφο τῆς ὁγδόνης Αὐγούστου 1907 τοῦ Sir Edward Grey πρὸς τὸν Sir Francis Elliot. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸν εἶναι ἀπάντηση σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ ἐν Ἀθήναις Βρεττανοῦ πρεσβευτοῦ, διὰ τῆς ὅποιας αὐτὸς διεβίβαζε στὸν Grey πρόταση τοῦ Θεοτόκη γιὰ μιὰ ἐπίσημη συμφωνία μὲ τὴν Μεγάλη Βρεττανία. Ὁ Θεοτόκης, φαίνεται, εἶχε συζητήσει τὴν πρόταση αὐτὴ μὲ τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ τὴν εἶχε ἀποκρύψει ἀπὸ τὸ ὑπουργικό του συμβούλιο. Ἡ πρόταση ἀποσκοποῦσε στὸ ἔξῆς· ἐπὶ τῇ διαλύσει τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας «σὲ δυὸ χρόνια ἥ καὶ σὲ πενήντα» οἱ Σύμμαχοι τῆς Ἑλλάδος θὰ τῆς ἔξασφάλιζαν τὴν ἴκανοποίηση τῶν διεκδικήσεών της, θὰ τῆς παραχωροῦσαν τὴν Ἡπειρο καὶ δὲν θὰ ἐμπόδιζαν τὸν δρόμο της πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Εἰς ἀντάλλαγμα ἥ "Ἑλλὰς προσεφέρετο νὰ βελτιώσῃ τὸ ναυτικό της καὶ νὰ θέσῃ τοὺς λιμένες της στὴν διάθεση τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Σ' αὐτὸν εἰδικὰ τὸ ἐπεισόδιο τὰ ἀνέκδοτα βρεττανικὰ ἔγγραφα, τὰ δποῖα ἐλπίζω σύντομα νὰ κάνω γνωστά, δίχγουν καινούργιο φῶς. Ἄλλ' αὐτὸ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἔδω εἶναι ἡ βρεττανικὴ ἀπάντηση. Ἀφοῦ ἐτόνισεν ὅτι ἡ Βρεττανία δὲν συνάπτει μυστικὲς συμφωνίες, δ Grey ἀπήντησε στὸν ὑπανιγμὸ τοῦ Θεοτόκη, ὅτι ἡ Βρεττανία ἔχει ἐγκαταλείψει τὴν Ἑλλάδα, ὡς ἔξῆς· «Ο κύριος Θεοτόκης τελεῖ ἀναμφιβόλως ἐν γνώσει τοῦ γεγονότος, ὅτι, ἐὰν καθίστατο εὑρέως γνωστὸν εἰς τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν πόσον ἔξέχοντα δόλον ἔχει ἐσχάτως διαδραματίσει τὸ ἔλληνικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν δημιουργίαν ταραχῶν ἐν Μακεδονίᾳ, τὸ γεγονὸς τοῦτο θὰ προεκάλει δύσνηρὰν ἐντύπωσιν εἰς τὴν βρεττανικὴν κοινὴν γνώμην,

ή δποίου πιθανόν νά είχεν αντίκτυπον έπι τῶν πολιτικῶν σχέσεων τῶν δύο χωρῶν· καὶ ή Αύτοῦ ἔξοχότης θὰ ἔχει βεβαίως παρατηρήσει ὅτι ή Κυβέρνησις τῆς Αύτοῦ Μεγαλειότητος, ὅταν ἐκλήθη νά παράσχῃ ἀριθμοὺς εἰς τὸ Κοινοβούλιον ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐν Μακεδονίᾳ βιαιότητας, ἀπέφυγε μέχρι σήμερον νά προσδιορίσῃ τὸ μεγάλο ποσοστὸν ἔξ αὐτῶν, τὸ δποίον ὁφείλεται εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν Ἑλλήνων ἀνταρτῶν».

Οἱ παραλείψεις αὐτὲς τῶν κυανῶν βίβλων δὲν ἔξεπληξαν ἐναν ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους συνεργάτες τους, τὸν Sir Alfred Windham Graves, ὁ δποίος διεδέχθη τὸν γηραιὸν Sir Alfred Biliotti ὡς Βρεττανὸς γενικὸς πρόξενος ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1903. Ἐνῷ εὑρίσκετο μὲ ἄδεια στὴν Ἀγγλία, τοῦ ἔγινε σύστασις νά μειώσῃ τὴν δέσυτητα τῶν ἐκθέσεών του. Στὰ ἀπομνημονεύματά του μᾶς λέγει· «Δὲν ἥδυνάμην νά συμμιορφωθῶ πρὸς τὴν σύστασιν ταύτην καὶ ἐσυνέχισα νά ἀναφέρω ἀναμφισβήτητα γεγονότα, εὐθὺς ὡς περιέπιπτον εἰς τὴν ἀντίληψίν μου, ἀν καὶ ἐγνώριζον ὅτι αἱ ἐκθέσεις μου, ἐὰν δὲν ἀπεσιωπῶντο δόλοσχερῶς, θὰ ὑφίσταντο τοὐλάχιστον σημαντικὸν ἀκρωτηριασμὸν πρὸ τῆς δημοσιεύσεώς των εἰς τὰς κυανὰς βίβλους, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο κατάλληλος ἡ στιγμὴ νά ἔξαφθῇ ἡ κοινὴ γνώμη μὲ τοιαύτας ἴστορίας φρίκης, ὅταν ἡ Ἀγγλία δὲν ἦτο διατεθειμένη νά ἀκολουθήσῃ μίαν ἰσχυρὰν γραμμὴν ἐν Μακεδονίᾳ, ὡς είχε πράξει εἰς τὴν Κρήτην μερικὰ ἔτη ἐνωρίτερον.»

«Ως πρὸς τὶς παραλείψεις τῶν κυανῶν βίβλων δὲν εῖμαι εἰς θέσιν πρὸς τὸ παρόν νά καθιορίσω ἀκριβῶς τὴν ἔκτασή τους, γιατὶ δὲν ἔχω ἀκόμα τελειώσει τὸ ἐπίπονο ἔργο τῆς συγκρίσεως τῶν δημοσιευθέντων ἐγγράφων πρὸς τὰ πρωτότυπά τους. Ἐχω σχηματίσει ὅμως τὴν ἐντύπωση, ὅτι οἱ παραλείψεις μετριάζουν ὅχι μόνο τὴν ἐλληνικὴ δράση, ἀλλὰ καὶ τὰ αὐστηρὰ μέτρα τῶν Τούρκων. Σὲ δ, τι ἀφοροῦσε τοὺς Τούρκους ἡ Βρεττανικὴ Κυβέρνηση βρισκόταν σὲ δίλημμα. Περισσότερο ἀπὸ κάθε ἀλλη Δύναμη προετρεπε τὸν Σουλτάνο νά ἔξοντωσῃ τὶς ἀνταρτικὲς ὅμιδες. Ὅταν δμως ὁ Τούρκος ἀποφάσιζε νά ἐπέμβῃ στὴν πράγματι δύσκολη κατάσταση, οἱ μέθοδοι του ἦταν τέτοιες, ὥστε νά ἀποτελοῦν δυσφήμηση γιὰ τοὺς συμβούλους του, καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἡ καταδικαστικὴ γιὰ τὶς τουρκικὲς μεθόδους κριτικὴ τοῦ Graves ἀποσιωπήθηκεν ἐντελῶς στὶς κυβερνητικὲς δημοσιεύσεις.

«Ἀκόμα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὶς προξενικὲς ἐκθέσεις ἔχουν τὰ πρακτικὰ τοῦ Foreign Office, τὰ σχετικὰ τόσο μὲ τὰ δημοσιευθέντα, ὅσο καὶ μὲ τὰ μὴ δημοσιευθέντα ἔγγραφα. Τὰ πρακτικὰ αὐτὰ ἐπιβεβαιώνουν τὴν σύγχρονη ἐλληνικὴ ἀποψη, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ὑπόθεση εἶχε πολὺ λίγες συμπάθειες στὸ Westminster. Ὅταν δ πρόξενος Heathcote ἀνέφερεν ἀπὸ τὸ Μοναστήρι τὶς μεγάλες ἀπώλειες τῶν Ἑλλήνων ἀνταρτῶν κοντὰ στὴ Λόσνιτσα στὶς 29 Ἰουλίου τοῦ 1907, ἔνας ἐνθουσιώδης sportsman ἔγραψε «Καλὸ κυνήγι!». Ἐπὶ μᾶς ἀναφορᾶς τοῦ Merlin, προξένου στὸ Βόλο, ἡ δποία περιείχε μερικὲς

σωστὲς παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὴν ἑλληνικὴν πολιτικὴν, ἔχομε τὸ ἔξῆς σχόλιον: «Δυστυχῶς οἵ “Ελληνες” ἔχουν πλήρῃ γνῶσιν τοῦ πόσον ἐπιτυχῆς ὑπῆρχεν εἰς τὸ παρελθόν ἥ πολιτικὴν των τοῦ διὰ τῆς βίας ἐπιβαλλομένου Ἑλληνισμοῦ.... Ἡ πολιτικὴν αὕτην συνεχίζεται, ἀφ' ὅτου οἱ Βοιλγαροὶ καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι ἥρχισαν νὰ ἐπαναστατοῦν ἐναντίον τῆς τυραννίας τοῦ Πατριαρχείου...» Καὶ συνεχίζει: «Μία ἴσχυρὰ Βουλγαρία εἶναι δικαίως φραγμὸς διὰ τὴν ὁισικὴν ἔξαπλωσιν πρὸς τὸν Βόσπορον καὶ τὸ Αἴγαιον... Εἰς μίαν μακρὰν συνομιλίαν μου μετὰ τοῦ κυρίου Bourchier, ἀνταποκριτοῦ τῶν Times εἰς τὰ Βαλκάνια, οὗτος ἔξέθεσε σαφέστατα τὰς περιστάσεις, ὑπὸ τὰς διοίας ἀνεπτύχθη ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ διαμάχη... Ἐπέμεινεν εἰς τὸ σημεῖον, ὅτι εἶχε γίνει πολὺ δλίγον ἀντιληπτὸν ἥ πιστευτὸν τὸ πόσον τεραστία ἥτο ἡ ὑπεροχὴ τοῦ βουλγαρικοῦ στοιχείου ὑπεράνω παντὸς ἄλλου εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν...» καὶ τὸ σχόλιον συνεχίζεται ὑπὸ τὸ αὐτὸν πνεῦμα εἰς μερικὲς σελίδες. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση οἱ ἄλλοι πρακτικογόρᾳφοι δὲν ἥσαν τόσο ἔξοργιστικοί· δι Sir Charles Hardinge, ἀν καὶ ὅχι φιλέλλην, προσέμεσε τὴν ἔξῆς σημείωσην: «Ἐγνώρισα τὸν κύριο Bourchier εἰς τὴν Σόφιαν ὡς τὸ φερέφωνον τοῦ πρίγκιπος Φερδινάνδου καὶ δὲν πρέπει νὰ δίδεται οὐδεμία πίστις εἰς τὰς ἀπόψεις του, αἱ διοῖαι εἶναι βουλγαρικῶτεραι τῶν βουλγαρικῶν».

Τὰ πρακτικὰ τοῦ Foreign Office εἶναι γιὰ ἄλλον λόγο ἀποκαλυπτικά. Δείχνουν ἀρκετὰ καθαρὰ ὅτι τὸ Μακεδονικὸν ἡγήμα ἀποτελοῦσεν ἔνα δευτερεῦον μέν, ἄλλὰ ἀρκετὰ ἐνοχλητικὸν ἀγκάθι. Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἑτῶν αὐτῶν ἡ Ἀγγλία ἀπομακρυνόταν ἀπὸ τὴν θέση τῆς ἡμιαπομονώσεως πρὸς μίαν ἄλλην, εἰς τὴν διοίαν οἱ σύμμαχοί της ἥσαν μᾶλλον προκαθωρισμένοι. Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἥταν στενὰ σινδεδεμένη μὲ τὴν μεταβολὴ τῆς αὐτοτιακῆς πολιτικῆς. Στὰ 1895 ἡ Ἀγγλία ἀρνήθηκε νὰ ἀνανεώσῃ τὴν Μεσογειακὴν Συνεννόησην ὑπὸ τοὺς ὅρους τῆς Αὐστρίας. Λίγο ἀργότερα ἡ Αὐστρία συνήψε τὴν δεκαετὴ συμμαχία της μὲ τὴν Ῥωσία, μία ἐπισφαλῆ ὑπόθεση, ἡ διοία παρό διὰ ταῦτα ὠδήγησε στὶς προτάσεις τῆς Βιέννης καὶ στὸ Πρόγραμμα Mürzsteg τοῦ 1903. Ἡ συνθήκη αὐτή, ὃσο διήρκεσε, ἀπήλλαξε τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τὴν εὐθύνη τῆς ἀμέσου διαχειρίσεως τῶν πραγμάτων τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Ἐνεπιστεύθησαν στὴν Αὐστρία καὶ στὴν Ῥωσία κατὰ μέγα μέρος τὸ ἀντιπαθὲς ἔργο, νὰ πιέζουν τὸν Σουλτάνο γιὰ μεταρρυθμίσεις, ἐπιφυλασσόμενες τὸ δικαίωμα νὰ κάνουν τὶς δικές τους προτάσεις στὴν περίπτωση, κατὰ τὴν διοία θὰ ἀπετύγχανε τὸ πρόγραμμα Mürzsteg, δικαίωμα, τὸ διοῖο πράγματι ἥσκησαν ὑπὸ τὴν πίεση τῆς κοινοβουλευτικῆς γνώμης, ἀν καὶ μὲ μεγάλη ἐπιφύλαξη, ζητῶντας πάντοτε τὴν γνώμη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συναυλίας. «Ἐὰν ἀποχωρισθῶμεν ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴν Συναυλίαν, ἔγραφεν δι Grey, καὶ προσπαθήσωμεν νὰ ἐνεργήσωμεν κεχωρισμένως, δὲν θὰ ἐπιλύ-

σωμεν τὸ Μακεδονικὸν ζήτημα· θὰ ἀνακινήσωμεν τὸ Τουρκικὸν ζήτημα» ⁹ Απὸ μιὰν ἄποψη ἡ Εὐρωπαϊκὴ Συναυλία ἦταν περίπου πλήρης καὶ δύμως ἦταν δλῶς διόλου ἀχροτητῆς ὅσον ἀφοροῦσε τὴν Μακεδονία. Αὗτὸς ἦταν τὸ παράδοξο. ¹⁰ Ήταν περίπου πλήρης, γιατί, ἔκτος τῆς Γερμανίας, ἡ δποία προσπαθοῦσε νὰ ἐγκατασταθῇ στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ Δυνάμεις ἥσαν κατὰ τὸ πλεῖστον σύμφωνες, ἥσαν δλες ἀποφασισμένες νὰ διατηρήσουν τὸ status quo. ¹¹ Ο Lambsdorf ἐπὶ τῇ προόψει τῆς ὁσικῆς θέσεως στὴν ¹² Απω ¹³ Ανατολὴ ἦταν προετοιμασμένος νὰ συγκρατήσῃ τὴν Βουλγαρία. ¹⁴ Υπῆρχε πράγματι φόβος, δτι οἱ Βούλγαροι θὰ προκαλοῦσαν τὴν ἐπέμβαση τῆς Ρωσίας, ἀλλὰ ἐσωτερικὲς διαφωνίες, ἡ δειλία τοῦ πρίγκιπος Φερδινάνδου καὶ πάνω ἀπ' δλα ἡ ἔλλειψη στρατιωτικῆς προπαρασκευῆς ἀπέτρεψαν τὴν τροπὴ αὐτὴ τῶν πραγμάτων, ἔως ὅτου ἔγινε φανερὸς δτι οἱ Βούλγαροι δὲν μποροῦσαν νὰ ὑπολογίσουν στὴ βοήθεια τῆς Ρωσίας, ἡ δποία εἶχε τότε ἐμπλακῆ σὲ πόλεμο μὲ τὴν ¹⁵ Ιαπωνία. ¹⁶ Όλα αὐτὰ εύνοοῦσαν τὴν ὑπαρξη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συναυλίας. ¹⁷ Άλλα, δπως ὁ Grey ὠμολόγησε στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων τὴν πέμπτη Φεβρουαρίου τοῦ 1908, ἡ Συναυλία ἐστερεῖτο ζωτικότητος καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ διαλυθῇ ἐξ αἰτίας τῆς ἀποτυχίας της. Παρ' δλα ταῦτα ἡ ¹⁸ Αγγλία συνέχισε τὴν προσπάθειά της πρὸς διατήρηση τῆς Συναυλίας, γιατὶ φοβόταν μήπως μείνῃ ἀπομονωμένη στὰ Βαλκάνια.

¹⁹ Εξώ ἀπὸ τὰ Βαλκάνια ἡ Εὐρωπαϊκὴ Συναυλία δὲν ὑφίστατο. ²⁰ Η Ρωσία, παρὰ τὴν συνεννόησή της (Entente) μὲ τὴν Αὐστρία, ὑπολόγιζε πολὺ στὴν συμμαχία της μὲ τὴ Γαλλία. ²¹ Η Γαλλία, ἐν ὅψει τῆς γερμανικῆς πολιτικῆς, κατέβαλλε κάθε προσπάθεια νὰ ἀμβλύνῃ τὶς διαφορές της μὲ τὴν ²² Αγγλία καὶ ἡ Βρετανία μετὰ τὴν ἀποτυχία τῶν ἀγγλογερμανικῶν διαπραγματεύσεων, ἐπιμυῶντας νὰ ἔξασφαλίσῃ τὴν συμμαχία τῆς Ιαπωνίας καὶ νὰ βελτιώσῃ διὰ τῆς Γαλλίας τὶς σχέσεις μὲ τὴ Ρωσία, χωρὶς νὰ ξεχνᾷ καὶ τὴν ἀπειλὴ τοῦ γερμανικοῦ ναυτικοῦ, πλησίαζε δλο καὶ περισσότερο πρὸς τὴ Γαλλία. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν δτι παρὰ τὴν ὑπαρξη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συναυλίας στὴν ²³ Εγγὺς ²⁴ Ανατολὴ ὡς Δυνάμεις κατὰ τὶς διαπραγματεύσεις τους γιὰ τὸ Μακεδονικὸν ζήτημα ἐλάμβαναν πάντοτε ὑπ' ὅψη καὶ τὶς ἔκτὸς τῆς Συναυλίας συμμαχίες τους. Αὗτὸς ἀποδεικνύεται πράγματι ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν δημοσιευθέντων βρετανικῶν ἐγγράφων, τὰ δποῖα ἀναφέρονται στὰ αἴτια τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. ²⁵ Ο πέμπτος τόμος τῆς συλλογῆς αὐτῆς ἀναδημοσιεύει ἔνα μεγάλο μέρος τοῦ ὑλικοῦ τῶν κυανῶν βίβλων, ἀλλὰ καὶ ἔνα μεγάλο μέρος τους παραλείπει, ίδιαιτέρως δὲ τὰ πρακτικὰ ἔκεινα, τὰ δποῖα ὑπογραμμίζουν τὴν ὑπαγωγὴ τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος σὲ διαφόρους λόγους σκοπιμότητος. ²⁶ Ας φέρω μερικὰ παραδείγματα. Σχολιάζοντας ὠδισμένα δημοσιεύματα τοῦ ὁσικοῦ τύπου, τὰ δποῖα ἐπετίθεντο κατὰ τοῦ Προγράμματος Mürzsteg καὶ κατὰ τῆς παραχωρήσεως στὴν Αὐστρία τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπεκτάσεως τῶν σιδηροδρόμων μέχρι

τῆς Μητροβίτσας, δι Sir Charles Hardinge ἔγραφε· «‘Η αὐστρορωσικὴ σύγκρουσις ἀρχεῖαι τώρα εἰς τὰ Βαλκάνια καὶ δὲν θὰ ἐνοχληθῶμεν ὑπὸ τῆς ‘Ρωσίας ἐν Ἀσίᾳ». Καὶ μερικὲς μέρες ἀργότερα (ὑπέθετεν ὅτι ἡ Γερμανία εἶχεν ἐνθαρρύνει τὴν Αὐστρία στὸ σχέδιό της περὶ σιδηροδρομικῆς παραχωρήσεως) ἔγραφε· «‘Η πρᾶξις τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Γερμανίας θὰ ὠθήσῃ τὴν ‘Ρωσία νὰ βασίζεται εἰς τὸ μέλλον καὶ περισσότερον εἰς ἡμᾶς. Κατὰ τὴν γνώμην μου τοῦτο δὲν θὰ εἴναι κακόν». Τὸ Foreign Office σὲ κάθε προσπάθειά του νὰ εὐδύνῃ τὸν δρίζοντα τῶν μεταρρυθμίσεων στὰ τρία βιλαέτια πρόσεχεν ἰδιαιτέρως νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν δυσαρέσκεια τῆς ‘Ρωσίας καὶ ἥλπιζεν ἀκόμα ὅτι μιὰ γαλλορωσοαγγλικὴ συνεννόηση θὰ μποροῦσε νὰ προαγάγῃ τὶς μεταρρυθμίσεις καλύτερα παρὰ ἡ αὐστρορωσικὴ συμμαχία, ἡ δποία ἐνεργοῦσεν ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τῶν Δυνάμεων. Πρακτικά, ἀναφερόμενα στὶς βρετανικὲς προτάσεις περὶ μεταρρυθμίσεων, τῆς τετάρτης Ἀπριλίου 1908 ἀναφέρουν τὰ ἔξης· «‘Ἐὰν δὲν κύριος Isvolsky ἔχει ἀρχετὸν θάρρος, θὰ πρέπει νὰ λάβωμεν τὴν γερμανικὴν συναίνεσιν διὰ τὰς προτάσεις ταύτας καὶ νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐφαρμογήν των, διασκεδάζοντες οὕτω τοὺς γερμανικοὺς φόβους περὶ μιᾶς γαλλορωσοαγγλικῆς συνεννοήσεως εἰς τὴν Ἐγγὺς Ἀνατολήν». Ἀλλα πρακτικὰ ἀναφέρουν· «Οἱ Γερμανοὶ θὰ ὑποχωρήσουν, ἐὰν ὁ Isvolsky κρατήσῃ σθεναρὰν στάσιν».

Ἐν γένει ἡ Βρετανία εὔφρισκε μεγαλύτερη ὑποστήριξη ἀπὸ τὴν ‘Ρωσία παρὰ ἀπὸ τὴν Γαλλία, παρὰ τὴν πίεση ποὺ ἀσκοῦσεν ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως τὸ Ἕνωμένο Σοσιαλιστικὸ Κόμμα, τὸ δποίο εὐνοοῦσε τὴν βρετανικὴν πολιτικὴν ἐπὶ τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος. Οἱ Γάλλοι δὲν ἦσαν πράγματι πάντοτε ἐξυπηρετικοί. Ἀντιθέτως οἱ Ἀγγλοί φρόντιζαν πάρα πολὺ νὰ μὴ δίνουν ἀφορμὴν παραπόνων στοὺς Γάλλους. “Οταν ἡ Γαλλία χρειάστηκε τὴν βρετανικὴν ὑποστήριξη γιὰ τὰ σχέδια τοῦ Fourtner σχετικὰ μὲ τὸ Ἑλληνικὸ ναυτικὸ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1907, ἡ Βρετανία συνεφώνησε νὰ τὴν παράσχῃ, μολονότι ἡ γνώμη τῆς ἦταν ὅτι ἔνα ἀναδιωργανωμένο Ἑλληνικὸ ναυτικὸ θὰ προξενοῦσε περισσότερη σκοτούρα παρὰ ὠφέλεια. “Οταν ἀκολούθως ὁ Θεοτόκης ἀλλαξεὶ γνώμη γιὰ τὸ ναυτικὸ πρόγραμμα τοῦ Fourtner, τὸ Foreign Office, πληροφορούμενο ὅτι ὁ Ἑλλην πρωθυπουργὸς εἶχε μερικὲς τυπικὲς συναντήσεις μὲ τὸν Captain Troubridge, ἀρχηγὸ τοῦ ἐπιτελείου τοῦ ναυάρχου Drury, τρομοκρατήθηκε, γιατὶ φοβήθηκε μήπως ἡ ἀλλαγὴ τῆς στάσης τοῦ Θεοτόκη ἀποδοθῇ ἀπὸ τὴν Γαλλικὴ Κυβέρνηση σὲ μακκιαβελικὰ σχέδια τῶν Βρετανῶν.

Ἡ γενικὴ αὐτὴ κατάσταση, τὴν δποίαν περιέγραψα, ἔτεινε στὸν ἄφηση τοὺς Ἑλληνες ἀπομονωμένους καὶ φυσικὰ προκάλεσε μεταξύ τους ἕνα αἰσθημα ἀπογοητεύσεως. Ἡ κατάσταση δμως δὲν ἦταν πέρα γιὰ πέρα ἀπογοητευτική, γιατὶ συγχρόνως ἀναχαίτιζε καὶ τὴν Βουλγαρία καὶ τὴν ἡμιπόδιζε νὰ κινηθῇ ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο δίδονταν

στὴν Ἑλλάδα ἡ εὐκαιρία νὰ πφοβῇ σὲ δύο ἀπαραίτητες ἐνέργειες, πρῶτον ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τὸ προβάδισμα στὴν Μακεδονία καὶ δεύτερον νὰ βελτιώσῃ τὸ ἔλληνικό ναυτικὸ καὶ τὸ στρατό, οὗτως ὥστε, δταν οἱ συνθῆκες θὰ ἦταν εὐνοϊκώτερες, νὰ μπορέσῃ νὰ παίξῃ σημαίνοντα χόλο στὴν λύση τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος. Οἱ ἐπιτεύξεις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ, ἀν λάβωμε ὑπὸ δψη τὶς δυσκολίες, τὶς δποῖες ἀντιμετώπιζε, ἦταν πράγματι ἀξιοσημείωτες. Ἡ Ἑλλὰς ἦταν μιὰ μικρὴ χώρα 2.600.000 ψυχῶν, οἱ νέοι τῆς μετανάστευαν στὴν Ἀμερικὴ μὲ ἀναλογία 2.500 ἀνθρώπων κατὰ μῆνα· ἡ εἰσροή ἄνω τῶν 20.000 προσφύγων ἀπὸ τὴν Βουλγαρία καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Ῥουμιλία ὑπαγόρευσε τὴν ἀνάγκη τῆς ἰδρύσεως πέντε νέων κωμοπόλεων, οἱ δποῖες στοίχισαν πάνω ἀπὸ 12 ἑκατομμύρια δραχμές. Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς ἐπήγαινε πρὸς ἔξοφληση τοῦ εἰς χρυσὸν χρέους τῆς, τὸ δποῖον ἦταν ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς Διεθνοῦς ἐπιτροπῆς οἰκονομικοῦ ἔλεγχου. Ἐχοειάζοντο χρήματα γιὰ τὴν ἐπέκταση τῶν σιδηροδρόμων, γιὰ τὸν ἔξοπλισμὸ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τῆς μὲ σύγχρονα Μάνλιχερ ὅπλα καὶ μὲ γαλλικὰ Schneider πυροβόλα τῶν 7.5 χιλ. καὶ γιὰ νὰ βελτιώσῃ τὸ ναυτικό τῆς, ποὺ ἦταν μικρὸ καὶ σχεδὸν ἀπαρχαιωμένο. Ἡ στρατηγικὴ καὶ ἡ ἐνδεχομένη στρατιωτικὴ σπουδαιότης τῆς εἶχεν ὑποτιμηθῆ ἀπὸ ὅλους, ἐκτὸς ἀπὸ ὁρισμένους εἰδικούς, δπως ὁ ναύαρχος Fournier, τὰ σχέδια τοῦ δποίου ὅμως δὲν βρῆκαν εὐνοϊκὴ ἀνταπόκριση στὴν Ἑλλάδα. Ἡ δυνατότης οἰκονομικῶν συναλλαγῶν καὶ διπλωματικῶν ἐπαφῶν τῆς Ἑλλάδος ἦταν πολὺ περιωρισμένη· ἡ ἀξία τῆς ὡς συμμάχου δὲν εἶχεν ἀναγνωρισθῆ καὶ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἀναλάβῃ μετὰ τὴν ἥττα τοῦ 1897. Γιὰ τὸν λόγους αὐτοὺς οἱ διεκδικήσεις τῆς ἐπὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἡπείρου εὑρισκαν πολὺ λίγους ὑποστηρικτὲς στοὺς εὐρωπαϊκοὺς κύκλους. Οἱ εὐρωπαϊκὲς κυβερνήσεις, μηδεμιᾶς ἔξαιρουμένης, ἔβλεπαν μὲ δυσαρέσκεια τὶς ἔλληνικὲς ἐνέργειες στὶς ἐν λόγῳ περιοχές. Παρὸ δὲ ταῦτα χάρις στὴν ἐπιδειχθεῖσα ἔξαιρετικὴ ἀτομικὴ πρωτοβουλία ἡ Ἑλλὰς μπόρεσε νὰ κρατήσῃ ἐναν ἀμυντικὸ ἀγῶνα στὴν Μακεδονία καὶ νὰ προχωρήσῃ καὶ σὲ ἐπιθετικὸ ἀκόμα, ἀποτρέποντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν δριστικὴ ἀπάλεια τοῦ ἐδάφους αὐτοῦ, τὸ δποῖον ἔμελλε τελικὰ νὰ προσαρτήσῃ σὲ εὐνοϊκώτερους καιρούς, ἀλλὰ μόνο μετὰ ἀπὸ τρεῖς μεγάλους πολέμους, μὲ τὶς συνθῆκες τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Neilly.

Σχετικὰ μὲ τὶς ἐπιθετικὲς ἐνέργειες τῶν Ἑλλήνων στὴν Μακεδονία οἱ βρεττανικὲς πηγὲς παρέχουν μιὰ σχετικῶς λεπτομερῆ εἰκόνα. Παρέχουν ἐπίσης σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ σερβικὴ προσπάθεια καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ τὰ στρατιωτικὰ μέτρα τῶν ἐντοπίων Τούρκων. Κυρίως ὅμως δείχνουν πολὺ καλὰ τὸ μέγεθος τῆς βουλγαρικῆς πιέσεως, ἔξηγῶντας συγχρόνως καὶ τὸν λόγους, γιατὶ ἡ πίεσις αὐτὴ δὲν μπόρεσε νὰ ἀναπτυχθῆ καὶ νὰ

ἀποβῆ περισσότερο ἀποτελεσματικὴ ἀπ' ὅ, τι πράγματι ἦταν. Παρέχουν μὲ δυὸ λόγια μιὰ πολὺ σαφῆ καὶ λεπτομερῆ ἐπισκόπηση τῶν γεγονότων στὰ τρία βιλαέτια, τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῶν Σκοπίων. ‘Ως πηγὴς τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἔχουν καθ' ἑαυτὰ ἀξέια, γιατὶ παρέχουν τὸ εἰς χεῖρας τῶν Βρεττανῶν πληροφοριακὸ ὑλικὸ καὶ τὴν ἔρμηνεα, ἡ δποία ἐδόθη στὸ ὑλικὸ αὐτὸ ἀπὸ τὴν Βρεττανικὴν Κυβέρνηση, πράγματα, τὰ δποία ἀποτελοῦν βεβαίως ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ἴστορίας τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος. Ἀλλά, ἀν τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἔχουν τίποτε νὰ προσθέσουν στὰ ἴστορικὰ γεγονότα καὶ ἀν παρέχουν ἀκριβεῖς πληροφορίες, εἶναι πολὺ δύσκολο ν' ἀπαντήσῃ κανείς. Μπορῶ διό τόσο νὰ κάνω ὁρισμένες παρατηρήσεις.

Μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1903, ὅταν ὁ Biliotti ἦταν γενικὸς πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη, ἔνα μεγάλο μέρος τῶν πληροφοριῶν προήρχετο ἀπὸ “Ελληνες πληροφοριοδότες καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ὑπόθεση ἔξετίθετο κατὰ πλήρη καὶ ἱκανοποιητικὸ τρόπο. Ὁ Biliotti, “Ελλην ἀπὸ τὴ Ρόδο, διέκειτο συμπαθῶς πρὸς τὶς Ἑλληνικὲς βλέψεις, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ δάκτωρ Θεοδωρίδης, Βρεττανὸς ὑποπρόξενος στὰς Σέρρας. Οἱ δυὸ αὐτὸὶ ἀξιωματοῦχοι εἶχαν μεγάλη πεῖρα τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῶν βουλγαρικῶν μεθόδων καὶ διέβλεπαν στὴν προσπάθεια τῶν Βουλγάρων νὰ ὑποκινήσουν τοὺς Τούρκους στὴν διάπραξη βιαιοτήτων τὴν ἐπιθυμία νὰ προκαλέσουν τὴν δργὴ τῆς Εὐρώπης, διέβλεπαν ἐπίσης ὅτι οἱ Βούλγαροι ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἔνδος θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ κινήματος προσπαθοῦσαν νὰ προσαρτήσουν δλόκληη τὴν Μακεδονία. Συγκεντρώνοντας μὲ μεγάλη προσοχὴ τὶς πληροφορίες τους ἀμφισβήτησαν τὴν περιγραφὴ τῶν τουρκικῶν ἐνεργειῶν ἐξ ἀφορμῆς τῆς βουλγαρικῆς ἔξεγέρσεως τοῦ φιλιοπάρων τοῦ 1902 στὶς ἐπαρχίες τοῦ Μελενίκου, ”Ανω Τζουμαγιᾶς, Ραζλοκίου καὶ Πετριτσίου, ἡ δποία δημοσιεύτηκε στοὺς Times τῆς πέμπτης Δεκεμβρίου 1902. Ἐτόνισαν, ὁ Biliotti καὶ ὁ Θεοδωρίδης, ὅτι οἱ Τούρκοι ἔχασαν 350 ἀνδρες στὰ στενὰ τῆς Κρέσνας, ὅτι οἱ Βούλγαροι εἶχαν δολοφονήσει “Ελληνες στὸ Ματσούκοβο καὶ ὑπέβαλαν τὶς βουλγαρικὲς καταγγελίες, οἱ δποῖες εἶχαν κατὰ κόρον προβληθῆ ἀπὸ τὸν Τύπο, σὲ αὐστηρὸ ἔλεγχο. Ὁ Biliotti ἐκάλεσε τὸν ἰατρὸν του νὰ ἔξετάσῃ ἔνα ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, οἱ δποῖοι ίσχυρίζοντο ὅτι εἶχαν κακοποιηθῆ. Τὸ δάκτυλο τοῦ Ivan Constantin, τὸ δποῖο ὁ ἵδιος ίσχυρίζόταν ὅτι τοῦ τὸ εἶχαν κάψει, ἀπεδείχθη ὅτι εἶχε μόνο ἔνα ἐλαφρὸ κρυοπάγημα. Ἀλλοι πᾶλι, τοὺς δποίους ἔξήτασεν ὁ ἰατρὸς Ζάννας, δὲν παρουσίαζαν σημεῖα κακώσεων. Ὁ Bilioti μποροῦσε ἀκόμα νὰ ὑπογραμμίσῃ ὅτι ὥρισμένες ἀπὸ τὶς κακώσεις, τὶς δποῖες ίσχυρίζοντο ὅτι ὑπέστησαν, ἦταν φυσιολογικῶς ἀδύνατες, ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν βασιθουζοῦκοι στὸ καθαρὰ χριστιανικὸ χωρὶς τοῦ Νόβο Σέλο καὶ ἔτσι οἱ ἐνυπογράφως παραπονούμενοι δὲν εἶχαν ἴδεα τοῦ τί ὑπέγραφαν. Ἐξήγησεν ἐπίσης ὅτι ἡ ἐντύ-

πωση, ποὺ εἶχε δημιουργηθῆ στὴν Εὐρώπη γιὰ τοὺς Τούρκους στρατιῶτες, ποὺ λιμοκτονοῦσαν καὶ γι' αὐτὸ συνεχῶς λήστευαν τοὺς χωρικούς, ἥταν τελείως φανταστική. Οἱ Τούρκοι στρατιῶτες ἔπαιρναν μιὰ καλὴ μερίδα ψωμί, μέρος τ. ὅ διοπίου πουλοῦσαν· ἀν κανεὶς εἶχεν ἐπισκέπτη, φρόντιζε πάντα νὰ τοῦ δώσῃ στρατιωτικὴ κουραμάνα.

“Οταν δὲ Graves ἀντικατέστησε τὸν Biliotti στὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης, τὸν εἶχε προηγουμένως ἀντικαταστήσει καὶ στὴν Κρήτη πέντε χρόνια πρίν, παρετηρήθη μιὰ ἐμφανῆς ἀλλαγὴ στὶς Βρεττανικὲς ἐκθέσεις. Τὸ πρῶτο πρᾶγμα, ποὺ ἔκανε ὁ νέος πρόξενος, μόλις ἔφθασε στὴ Θεσσαλονίκη, ἥταν ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς πληροφοριοδότες τοῦ Biliotti, οἱ διοπίοι, δπως μᾶς λέγει στὰ ἀπομνημονεύματά του, ἔδειχναν καταφανῆ προκατάληψη ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ κατὰ τῶν βουλγαρικῶν διεκδικήσεων ἐν Μακεδονίᾳ. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν προξενικοὶ ὑπάλληλοι, δπως δὲ Fontana τῶν Σκοπίων καὶ δ Pissurica τοῦ Μοναστηρίου, εἶχαν ἀντικατασταθῆ ἀπὸ ἄλλου εἰδους ὑπαλλήλους. ‘Ο ἴδιος δὲ Graves βασιζόταν πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸν Biliotti σὲ τουρκικὲς πηγές. ‘Οταν δὲ δργάνωσις τῆς τουρκικῆς χωροφυλακῆς, ἥ διοπία ἥταν σημειωτέον κατὰ μέγα μέρος ἴδεα τοῦ Biliotti, ἀνεπτύχθη, μποροῦσε δὲ Graves νὰ παίρνῃ ἀναφορὲς ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους ἀξιωματικούς, ποὺ ὑπηρετοῦσαν σ' αὐτήν. Φαίνεται ἐπίσης δτι συχνὰ ἔπαιρνε πληροφορίες ἀπὸ ἀνταποκριτὲς ἐφημερίδων καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ ἔφερον μὲ τὶς ξένες θρησκευτικὲς ἀποστολές. Διατηροῦσεν ἐπίσης μεγάλη ἐπαφὴ μὲ μέλη τοῦ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου, τὶς γνῶμες τοῦ διοπίου συμμεριζόταν. ‘Οπωσδήποτε δὲν ἔβλεπε τὰ πρᾶγματα μὲ τὸ ἴδιο μάτι, δπως τὰ ἔβλεπεν ἡ Κυβέρνησίς του. ‘Αντιθέτως πρὸς τὸν προϊστάμενό του στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν Sir Nicolas O' Connor, δὲν ἥταν ποτὲ αἰσιόδοξος γιὰ τὸ πρόγραμμα τῶν μεταρρυθμίσεων, καὶ μάλιστα γιὰ τὴν ἀναδιοργανωθεῖσα χωροφυλακή, ἀν καὶ ἐκτιμοῦσε πάρα πολὺ τὶς προσπάθειες ὁρισμένων Βρεττανῶν ἀξιωματικῶν, δπως δὲ Fairholme, δ Bonham, Elliot, Grogan καὶ ἄλλοι, οἱ διοπίοι ἥταν φίλοι του. ‘Οσον ἀφορᾷ τὶς ἀντιλήψεις του γιὰ μιὰ ἐποικοδομητικὴ λύση τοῦ ζητήματος, πίστευεν δτι ἡ λύση ποὺ εἶχε δοθῆ στὸ Κορητικὸ ζήτημα ἥταν ἡ καταλλήλοτερη, γιατὶ δὲν ἀντιλαμβανόταν δτι μιὰ τέτοια λύση, ἀν ἐφαρμοζόταν στὴν Μακεδονία, θὰ μετέτρεπε τὰ τρία βιλαέτια σὲ μιὰ δεύτερη ‘Ανατολικὴ ‘Ρουμιλία. ‘Η ἀποψη αὐτὴ βροῆκε πράγματι κάποια ἀπήκηση στὸν Lansdowne, δ διοπίος ἔγραφε στὸν Monson, ἀναφερόμενος σὲ μιὰ συνομιλία του μὲ τὸν Γάλλο πρεσβευτή, τὰ ἔξης: ‘Εξέφρασα τὴν γνώμην, δτι δύο μόνον λύσεις τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος ἔθεωρον δυνατάς, εἴτε νὰ προσαρτηθῇ ἡ Μακεδονία εἰς τὴν Βουλγαρίαν, εἴτε νὰ ἀποτελέσῃ αὐτόνομον κράτος ὑπὸ κυβερνήτην, μὴ ἔξαρτώμενον οὐσιαστικῶς ἀπὸ τὸν Σουλτάνον. ‘Η ἐντύπωσίς μου ἥτο δτι τὸ πρῶτον δὲν θὰ ἐτύγχανε τῆς ὑποστηρίξεως τῶν ὑπογραφασῶν τὴν Συνθήκην τοῦ Βερολίνου Δυνάμεων».

Ο Grey δύμως, καὶ αὐτὸς ἡταν εὐτύχημα γιὰ τὴν Ἑλλάδα, προτίμησε νὰ ἔμμεινῃ στὴν ἄχαιρη προσπάθεια νὰ ἐπιβάλῃ τὸν εὐρωπαϊκὸ ἔλεγχο. Καὶ μολονότι πράγματι ἐσκέπτετο τὴν ἐγκατάσταση χριστιανοῦ κυβερνήτου τῶν τοιῶν βιλαετίων, περιωρίσθηκε στὸ νὰ ἐπεξεργασθῇ μαζὶ μὲ τὴν Ῥωσία μιὰ λιγώτερο δραστικὴ λύση, ἥ δποία κατὰ πολὺ ὑπελείπετο τῆς λύσεως τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος, τὴν δποίαν εύνοοῦσεν ὁ Graves, ὁ δποῖος εἶχε πολὺ κακὴ ἴδεα γιὰ τοὺς ἀνωτέρους του στὸ Λονδίνο.

Παρ’ ὅλα ταῦτα ὁ Graves ἡταν ἔνας εὐσυνείδητος ὑπάλληλος καὶ παρὰ τὶς περιωρισμένες πηγὲς πληροφοριῶν ποὺ διέθετε καὶ τὴν ἔλλειψη συμπαθείας πρὸς τὶς ἔλληνικὲς διεκδικήσεις, συνέτασσε καλές ἐκθέσεις. Καθὼς ἡταν ἀποφασισμένος νὰ δεῖξῃ ὅτι οἱ Ἑλληνες ἡσαν ταραχῖαι στὰ τρία βιλαέτια, ἀνέφερε βεβαίως τὶς ἐπιθετικές τους ἐνέργειες ἀνελλιπῶς. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸς οἱ ἐκθέσεις του ἔχουν μιὰ ὠρισμένη ἰστορικὴ ἀξία. Ἡ ἔκδοσή τους τὴν ἐποχή, ποὺ δὲ Ἀγῶνα βρισκόταν σὲ ὅλη του τὴν ἔνταση, ἡταν πράγματι δυσάρεστη γιὰ τοὺς Ἑλληνες, γιατὶ οἱ ἐκθέσεις αὐτὲς ἀγνοοῦσαν τὶς ἔλληνικὲς διεκδικήσεις καὶ ἡταν σὲ γενικὲς γραμμὲς δυσμενεῖς. Ἐπὶ πλέον ἐτόνιζαν ὑπερβολικὰ τὶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσκοπες τρομοκρατικὲς πρᾶξεις τῶν Ἑλλήνων, γιὰ τὶς δποίες, δπως γνωρίζουμε, οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος ἔξεφραζαν τὴν λύπη τους, ἐνῷ ἀντιθέτως δικαιολογοῦσαν συχνὰ τὶς τρομοκρατικὲς πρᾶξεις τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ὅτι τὶς εἰχε προκαλέσει ἡ ἔλληνικὴ τρομοκρατία, χωρὶς νὰ ἀναφέρουν ὅτι ἀρχικὰ οἱ Ἑλληνες ἀναγκάστηκαν νὰ καταφύγουν στὴν τρομοκρατία, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς βουλγαρικὲς ὠμότητες. Ἄν τις εἶχα περισσότερο χρόνο στὴ διάθεσή μου, θὰ μποροῦσα νὰ σᾶς ἀναφέρω πολλὰ σχετικὰ παραδείγματα. Ἀλλὰ ἐκεῖνο, τὸ δποῖο θὰ ἥθελα νὰ ὑπογραμμίσω, εἶναι ὅτι οἱ ἐκθέσεις τοῦ Graves, καὶ τὸ ὅδιο ἵσχυε καὶ γιὰ τὶς ἐκθέσεις τοῦ διαδόχου του, τοῦ Lamb, παρουσιάζουν ἔντονα τὰ ἔλληνικὰ κατορθώματα ἥ τούλαχιστον τὸ μεγαλύτερο μέρος τους, γιατὶ δὲν πρέπει φυσικὰ νὰ ἔχηνοῦμε ὅτι ὠρισμένες λεπτομέρειες τῶν ἔλληνικῶν ἐπιτυχιῶν δὲν ἀναφέρονται μέσα στὶς βρεττανικὲς ἐκθέσεις, οἱ δποίες τείνουν περισσότερο στὸ νὰ ἀναφέρουν ἀπλῶς τὶς συγκρούσεις καὶ τὶς ἀπώλειες, δίνουν δηλαδὴ μόνον τὴν εἰκόνα τῆς ἀκολουθουμένης πολεμικῆς τακτικῆς καὶ ὅχι μιὰ πλήρη περιγραφὴ τοῦ πολέμου.

Παρ’ ὅλα ταῦτα οἱ ἐκθέσεις αὐτὲς ἔκαναν μεγάλη ἐντύπωση στὸ Foreign Office, τὸ δποῖον ἀντελήφθη ὅτι κατὰ τὸ 1907 οἱ Ἑλληνες εἶχαν τὸ προβάδισμα, ἐνῷ οἱ Βουλγαροὶ ὑποχωροῦσαν. Στὰ πρακτικὰ ἀναφέρεται τὸ ἔξῆς. «Ἡ μεγάλη ἀναλογία τῶν φονευθέντων Βουλγάρων ἐν συγχρίσει πρὸς τοὺς φονευθέντας Ἑλληνας ὀφείλεται, ὡς δεικνύουν αἱ προξενικαὶ ἡμῶν ἐκθέσεις, εἰς τὴν μεγαλυτέραν δρᾶσιν τῶν ἔλληνικῶν ἀνταρτικῶν ὅμαδων....»

Tὸ Foreign Office ἀντελήφθη ἐπίσης ὅτι τὰ ἔλληνικὰ ἀνταρτικὰ σώματα, ἃν καὶ δλιγάτερα, ἦσαν καλύτερα ὠργανωμένα καὶ περισσότερο ἐμπειροπόλεμα. Σχολιάζοντας ἔνα ἔγγραφο, ποὺ εἶχε βρεθῆ ἐπάνω σ³ ἔναν "Ἐλληνα, ὁ ὄποιος συνελήφθη στὸ Μοναστήρι στὶς ἀρχές Φεβρουαρίου τοῦ 1908, καὶ τὸ ὄποιο περιέγραψε τὴν ὁργάνωση τοῦ Ἐλληνικοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου, ὁ Sir Charles Hardinge ἔγγραφε: «Θὰ εἴναι δύσκολον νὰ κατανικήσωμεν τὴν ὁργάνωσιν ταύτην». Ἐκεῖνο ποὺ τοὺς ἔξεπληττε στὸ Foreign Office, ὅταν διάβαζαν τὶς ἑκθέσεις τοῦ Graves καὶ τοῦ Lamb, ἥταν ἡ ἀδυναμία τῶν Τούρκων νὰ ἔξουδετερώσουν τὰ ἔλληνικὰ ἀνταρτικὰ σώματα ἐξ ἵσου ἀποτελεσματικά, ὅσο εἶχαν ἔξουδετερώσει τὰ βουλγαρικά. Κατ' ἀρχὴν οἱ Τούρκοι πολὺ μικρὴ προσπάθεια κατέβαλαν νὰ ἔξουδετερώσουν τοὺς "Ἐλληνες ἀντάρτες καὶ ἐφ" ὅσον μάλιστα οἱ "Ἐλληνες δὲν τοὺς ἐπετίθεντο οὔτε κἀν τοὺς πείραζαν. "Αργότερα, ὅταν μετὰ ἀπὸ συνεχῆ πίεση ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων οἱ Τούρκοι κατέβαλλαν κάποια προσπάθεια νὰ τιμωρήσουν τοὺς "Ἐλληνες, συνήθως ἀποτύγχαναν καὶ συχνά, ἐνῷ καταδίωκαν τοὺς "Ἐλληνες, εὐρίσκονταν νὰ πολεμοῦν τοὺς Βουλγάρους, ἐναντίον τῶν ὄποιων τοὺς εἶχαν μὲ μεγάλη ἐπιτηδειότητα στρέψει οἱ "Ἐλληνες. "Οταν δ Mursurus Πασᾶ εὐπειθῶς ἀνέφερε στὸν Grey τὶς ἐπιτυχίες τῶν Τούρκων κατὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1907, τὸ Foreign Office σχολίασε τὸ γεγονός ὡς ἔξης: «'Υπάρχει φόβος ἡ ἐκτεταμένη αὕτη καταδίωξις τῶν συμμοριῶν νὰ καταλήξῃ ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ ἀφήσῃ τοὺς "Ἐλληνας κυρίους τῆς καταστάσεως». Ο Harvey, Βρεττανὸς ἐκπρόσωπος στὴν Οἰκονομικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπιβεβαίωσε τὴν ἀποψη τοῦ Foreign Office. Εἶπε στὸν Grey ὅτι οἱ Τούρκοι μποροῦσαν νὰ τὰ βγάλουν πέρα μὲ τοὺς Βουλγάρους, καὶ μὲ τοὺς Σέρβους ἀκόμα, ἀλλὰ δχι μὲ τοὺς "Ἐλληνες, οἱ ὄποιοι σχεδὸν πάντοτε κατώρθωναν νὰ ξεφεύγουν. "Οταν τὴν ἀνοιξη τοῦ 1908 τὸ Βουλγαρικὸ Κομιτάτο διέλυσε τὶς συμμορίες του, ἔκανε τὴν ἀνάγκη φιλοτιμία· οἱ συμμορίες αὐτὲς εἶχαν ἥδη ἔξουδετερώθη ἀπὸ τοὺς "Ἐλληνες. "Ο, τι ἀπέμεινε τώρα στοὺς Βουλγάρους νὰ κάνουν ἥταν νὰ δίξουν καὶ πάλι στάχτη στὰ μάτια τῆς Εὐρώπης.

Νὰ δίξουν στάχτη στὰ μάτια τῆς Εὐρώπης ἥταν ἔνα ἔγχείονη, ποὺ ὑποσχόταν στοὺς Βουλγάρους πολλά. Γιὰ πολλὰ χρόνια ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινὴ γνώμη ἐτρέφετο κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ ἐσφαλμένες καὶ κακόπιστες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα. Στὴν Ἀγγλία τὸ βιβλίο τοῦ Γλάδστωνος «Βουλγαρικὰ σφαγαῖ», τὸ ὄποιο στὴν ἐποχή του εἶχε κάποια βάση ἀλήθειας, εἶχε γίνει τώρα θρύλος καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἥταν ἔτοιμη νὰ πιστέψῃ ὅτι τὰ γεγονότα τοῦ 1902 - 1908 ἥταν μιὰ ἐπανάληψη τῆς παλιᾶς γνωστῆς ιστορίας. Ο Disraeli, ὁ ὄποιος εἶχε ἀνατρέψει τὴν Συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, ἐθεωρεῖτο ἀπὸ πολλοὺς ὡς ἔνας ξεπερασμένος τσαρλατάνος καὶ ἡ φιλελευθέρα γνώμη, ὅτι θὰ ἥταν δυνατὸν «στήθη ἐλευθέρων ἀνθρώπων» νὰ ἀποτελέσουν ἔνα προπύργιο κατὰ τῆς ὁμοικῆς ἐπεκτάσεως, ἐθεω-

ρήθη εύκολη καὶ θεωρητικὴ ἄποψη. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἀποτελοῦσαν τὰ ἴδεολογικὰ ἐφόδια τοῦ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου, τὸ δποῖο, δπως τόνισαν οἱ Times, εἶχε κάνει τὸ λάθος νὰ θεωρῇ τοὺς Τούρκους ὡς μόνους ὑπαιτίους. "Αν καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι του ἔκαναν σύντομες ἐπισκέψεις στὴ Μακεδονία, ἔβλεπαν μόνο ἐκεῖνο ποὺ ἥθελαν νὰ δοῦν, δηλαδὴ τὴν καταδυνάστευση τῶν χριστιανῶν χωρικῶν, μερικοὶ ἀπὸ τὸν δποῖος μὲ ἀπροθυμία ἔπαιρναν μέρος στὸν ἀγῶνα. "Η ἔκφραση συμπαθείας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ἦταν βεβαίως ἀξιέπαινη· δὲν μποροῦμε δμως νὰ ποῦμε τὸ ἕδιο καὶ γιὰ τὴν ἀδυναμία τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου νὰ διαγνώσουν τὰ σχέδια τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως καὶ ὅλων ἔκεινων, οἱ δποῖοι ἐνεργοῦσαν μὲ τὸν δικό τους τρόπο ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτήν. Δυστυχῶς γιὰ τὴν Ἑλλάδα φαίνεται ὅτι τὸ Βαλκανικὸ Κομιτάτο ἀσκοῦσε στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Εὐρώπη πολὺ μεγαλύτερη ἐπιφροὴ ἀπ' ὅ,τι ἀσκοῦν συνήθως τέτοιου εἴδους δραγανισμοί. Καθὼς ὑπογράμμισεν δ Ράλλης, καὶ οἱ παρατηρήσεις του στηρίζονται στὶς πολυάριθμες ἐκκλήσεις, οἱ δποῖες ἀπευθύνονταν στὸ Foreign Office ἀπὸ ἐκκλησίες καὶ ἄλλα σωματεῖα, οἱ δπαδοὶ τοῦ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου εἶχαν μιὰ θρησκευτικὴ ἄποψη τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος, ἡ δποία στηρίζοταν σὲ ἐσφαλμένες πληροφορίες, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν ἤξεραν σχεδὸν τίποτε γιὰ τὰ πολιτικὰ προβλήματα. Εἶναι πάντως ἀξιοσημείωτο ὅτι μόνο τὸ 1907 δ Sir Edward Grey πρόσεξε περισσότερο τὸ Βαλκανικὸ Κομιτάτο.

"Η Ἑλληνικὴ ὑπόθεση ἔγινε πολὺ λίγο γνωστή, παρὰ τὰ χρήματα ποὺ δαπανήθηκαν καὶ τὴν προσπάθεια ποὺ κατεβλήθη γιὰ τὴν παρουσίασή της. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ μπορεῖ ἐν μέρει νὰ ἀποδοθῇ στὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν Δυνάμεων καὶ στὸ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐστερεῖτο ἀξίας ὡς σύμμαχος. Ἄλλα ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἔξηγήσεις. Οἱ "Ελληνες ἐπὶ ἔκατὸ περίπου χρόνια εἶχαν ἀποσπάσει τὴν προσοχὴ τῆς Εὐρώπης. Οἱ "Ελληνες ἦσαν γνωστοί· ἄλλα τώρα ἦσαν γνωστοὶ περισσότερο ἀπὸ τὰ σφάλματα παρὰ ἀπὸ τὶς ἀρετές τους, τὸ ἀντίθετο δηλαδὴ ἀπ' ὅ,τι συνέβαινεν ἔναν αἰῶνα πρίν. Ἐθεωροῦντο ὡς ταραχίαι στὴν Ἀνατολή. "Οπως ἐτόνισαν οἱ Times, οἱ "Ελληνες εἶχαν ἐνεργήσει δρμητικὰ τὸ 1897, ἀν καὶ στὴν πραγματικότητα μόνον δύο σώματα εἶχαν περάσει τὰ σύνορα ἀνευ ἐντολῆς, εἶχαν ἔξωθήσει τὰ πράγματα στὴν Κρήτη, καὶ ἐνεργοῦσαν καὶ πάλι ἀπεισκεπτα, πιστεύοντας ὅτι ἡ Εὐρώπη θὰ τοὺς ἔσωζε ἀπὸ ὅλα τους τὰ δλισθήματα. Ἐκεῖνο, ποὺ κάνει ἐντύπωση σ' αὐτὸν ποὺ μελετᾶ τὴν περίοδο αὐτή, εἶναι ἡ ἔλλειψη φιλελλήνων. Δὲν ὑπῆρχε πιὰ κανένας βιουλευτής, δπως δ James Monk, δ δποῖος εἶχε τόσο θερμὰ συνηγορήσει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν· οὔτε μεγάλες μορφὲς τῆς λογοτεχνίας ἡ ἐπιφανεῖς δημοσιογράφοι, οἱ δποῖοι νὰ ἐκθέσουν τὴν Ἑλληνικὴ ὑπόθεση, ὑπῆρχαν.

Τὸ εὐτύχημα γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἦταν ὅτι δρισμένοι "Ελληνες, τόσο ἐντὸς

ὅσο καὶ ἔκτὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, εἶχαν πίστη στὸν ἑαυτό τους καὶ ἐ-
πέτυχαν νὰ πείσουν πάρα πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς τους νὰ θυσιαστοῦν
γιὰ τὸν Ἑλληνισμό. Πολλὰ δνόματα μπορεῖ ν' ἀναφέρῃ κανείς. Αὐτοὶ ποὺ
ἔξεχουν εἶναι νομίζω οἱ ἔξης· Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καραβαγγέλης, ὁ Παλαι-
ῶν Πατρῶν Γερμανὸς τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος, ὁ δποῖος ἔκρουσε τὸν κώ-
δωνα τοῦ κινδύνου ἀπὸ τὸν Μητροπολιτικὸ Ναὸ τῆς Καστοριᾶς. Οἱ πρόξενοι,
Καλέργης στὸ Μοναστήρι, Σαχτούρης στὰς Σέρρας, Κορομηλᾶς στὴ Θεσσα-
λονίκη, Μαυρουδῆς στὴν Καβάλα καὶ Δραγούμης στὴν Ἀλεξανδρούπολη.
Ὁ καπετὰν Κώτας τῆς Ρούλιας, ὁ καπετὰν Βαγγέλης, ἀρχηγὸς τοῦ πρώ-
του ἑλληνικοῦ ἀνταρτικοῦ σώματος, ὁ καπετὰν Γιώργης τῆς Νεγκόβανης
καὶ ὁ ἀνεψιός του καπετὰν Νικόλας. Ὁ Ἐξαδάχτυλος, ὁ Μαζαράκης καὶ ὁ
Τσόντος. Ὁ Ζάννας, ὁ Καούδης, ὁ Δικώνυμος, ὁ Περάκης, ὁ Βολάνης, οἱ
ἀδελφοὶ Βάρδα, ὁ Νταλίπης, ὁ Βλαχάκης, ὁ Βρανᾶς, ὁ Καλομενόπουλος καὶ
πάνω ἀπ' ὅλους ὁ Παῦλος Μελᾶς, ὁ Λόρδος Βύρων τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀ-
γῶνος, τοῦ δποίου ὁ πρώωρος θάνατος ἔκανε ὅλους νὰ συναισθανθοῦν τὴν
ἀξία καὶ τὴν ἀπόλυτη ἀνάγκη τῆς σταυροφορίας. Τελειώνω μὲ τὰ δικά του
ἀξιομνημόνευτα λόγια ἀπὸ τὸ γράμμα του τῆς ἐνδεκάτης Ἰουνίου 1903 πρὸς
τὸν ἀρχιεπίσκοπο Κοραβαγγέλη· «Οἱ ἀγῶνες σας, γνωστοὶ ἥδη δύντες εἰς
πολλοὺς καλοὺς πατριώτας καὶ ὧς ἐλπίζω μετ' οὐ πολὺ εἰς διλόκληρον τὸ Ἐ-
θνος, δὲν ἀμφιβάλλω δτὶ θέλουσιν ἥλεκτροίσει τοὺς πάντας, ὅπως σπεύσωσιν
εἰς ἐνίσχυσίν σας.»¹

Πανεπιστήμιον τοῦ Λονδίνου

DOUGLAS DAKIN

¹ Ἡ ἀνωτέρῳ διάλεξις, μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τῆς κ. Ἀλκης
Κυριακίδου Νέστορος, ἔξεφοινήθη ἐν τῇ αἰθούσῃ διαλέξεων τῆς Ἐταιρείας Μακεδο-
νικῶν Σπουδῶν τὴν 19ην Ἀπριλίου 1961.— Σ. τ. Δ.